

NYE HELLERISTNINGER I SELBU

Av Sverre Marstrander

De nye ristningsfeltene ved Selbusjøen ble første gang kjent ved en melding til Museet mai 1947 fra gårdbruker Karl Grøtte. Etter initiativ av Oldsaksamlingens daværende bestyrer, Th. Petersen, foretok pastor Olaf Digre sammen med museets preparant, Esaissen, en befaringsreise av området, første gang i mai, senere i september samme år. Det var i forbindelse med andre befaringsreisen at 3 av helleristningssteinene med adskillig slit ble brakt inn til museet, hvor en nå kan studere dem foran museets hovedinngang og i musehaven. Dette er i få ord funnhistorien før jeg selv fikk anledning til å gjøre meg opp en mening om denne helleristningsgruppen som i flere henseender viser så eiendommelige trekk. I august 1948 fikk jeg en melding fra Selbu at vannstanden i Selbusjøen var særdeles lav. Jeg grep da sjansen til en samlet systematisk saumfaring av hele området. I løpet av et par dager gikk jeg over en 5 km's strandlinje og kunne tilslutt konstatere 12 sikre forekomster, som allesammen kunne studeres og beskrives under de gunstigste værforhold. Når det i pressen er blitt nevnt et atskillig større antall ristningsfelter, skyldes det nok at enkelte interesserte iakttakere i sin iver og glød har sett figurer og tegn hvor der ingen var. Jeg måtte forkaste mange av disse naturspillene som ofte — det skal innrømmes — kan anta skuffende former.

Såvidt funnhistorien og undersøkelsene. Jeg skal nevne litt om helleristningsområdet og feltenes beliggenhet. (Fig. 1).

Helleristningene finnes på isskurte granittblokker langsmed stranden på nordsiden av Selbusjøen på en strekning av ca. 5 km der hvor sjøen er bredest. Feltene ligger jevnt fordelt i strandbeltet,

men er samlet i tre tydelige grupper. (Fig. 2). Begynner vi i vest, finner vi 7 felter på begge sider av Solemodden under Solemgårdene, videre en annen gruppe på fire felter vel 500 m lengere øst under Grøttemgårdene. Endelig har vi lengst i øst en enkelt skipsfigur på stranden nedenfor Engangårdene og 1 km lenger borte, på Balstad, et felt med to dyrefigurer. De to siste feltene var begge kjent fra før.

Helleristningsfigurene finnes som nevnt utelukkende på løse rullesteinsblokker, aldri på fast fjell. Blokkene består av rødlig granitt av vanlig konsistens, som ifølge overingeniør Baucks antagelse er brakt hit av isen fra Syltraktene hvor vi finner lignende bergarter. Fjellgrunnen i Selbu inneholder overhode ikke granittbergarter, bare lerskifre eller grunnsteinsbergarter. Dette moment er som vi senere skal se, av viss betydning. Ristningsblokkene er av nokså varierende størrelse fra ca. 100 kg's vekt opptil flere tonn. Her har helleristerne funnet jevne sammenhengende, ofte hvelvete flater som har vært vel egnet for bergskurd.

Det som kanskje mest har fengslet offentlighetens oppmerksomhet er den omstendighet at steinene med helleristningene først kom tilsyne ved den ekstraordinært lave vannstand tørkesommeren 1947, slik at steinene syntes å være minner fra en tid da vannspeilet lå lavere enn nå. Eller som det dramatisk heter i en pressemelding: Selbusjøen røpet en hemmelighet i siste øyeblikk før vannet steg. Noe er det i dette, men en kan trygt si at også dette har vært noe overdrevet. Siden reguleringen trådte i kraft i 1927, og forresten flere ganger tidligere, har strandlinjen ofte vært så lav at helleristningssteinene må ha ligget over vannflaten. Det er bare et tilfelle at figurene ikke er oppdaget før.

Før vi går videre, må vi drøfte et par spørsmål av vesentlig betydning. Det gjelder for det første steinenes beliggenhet.

Det har hittil vært betraktet nesten som et aksiom at den type ristninger vi her har å gjøre med — ristninger av bronsealderstype, eller jordbruksristninger som de mere treffende er kalt — alltid finnes i nær tilknytning til gammel åkerjord. Alt tyder på at disse ristninger er et ledd i en fruktbarhetskultus som med magiske midler prøver å sikre ikke bare jordens fruktbarhet, men også trivsel og

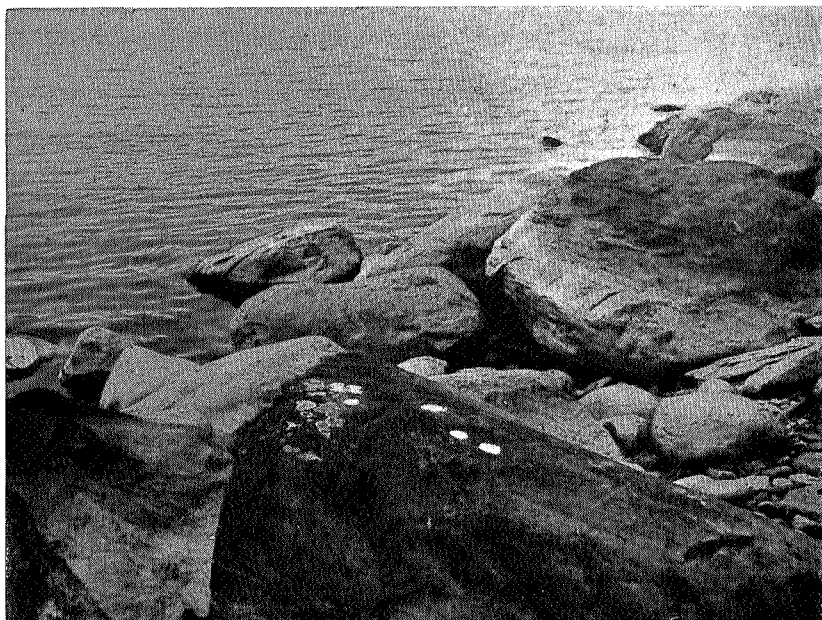

Parti fra Selustranda — Fig. 2

S. Marstrander

formerelse hos dyr og mennesker. Bronsealderens jordbrukere stillet ganske bestemte krav til sin åkerjord: sydvendte bakker med passe skrånende terreng som drenerte seg selv, en fruktbar, lettdreven, nokså skarp jord, og såvidt mulig en gunstig beliggenhet i forhold til dalbunn og elvedrag som sikret mot for tidlig frost. Det er som regel på svaberg og knauser tett opptil eller midt ute i slikt gammelt åkerland at en finner de magisk virkende fruktbarhetsbringende tegn. Det er derfor meget uvant som her å finne dem i tilknytning til stranden. Den som er lokalkjent vil huske at på den strekningen hvor helleristningene finnes faller åkerjorden i delvis ganske bratte skråninger ned mot sjøen.

Det spørsmål bør da forsiktigvis stilles: Ligger ristningssteinene virkelig på opprinnelig plass? Og i så fall: Hvorfor finnes ristningene nede ved vannet?

De skålformete fordybninger — Fig. 3

S. Marstrander

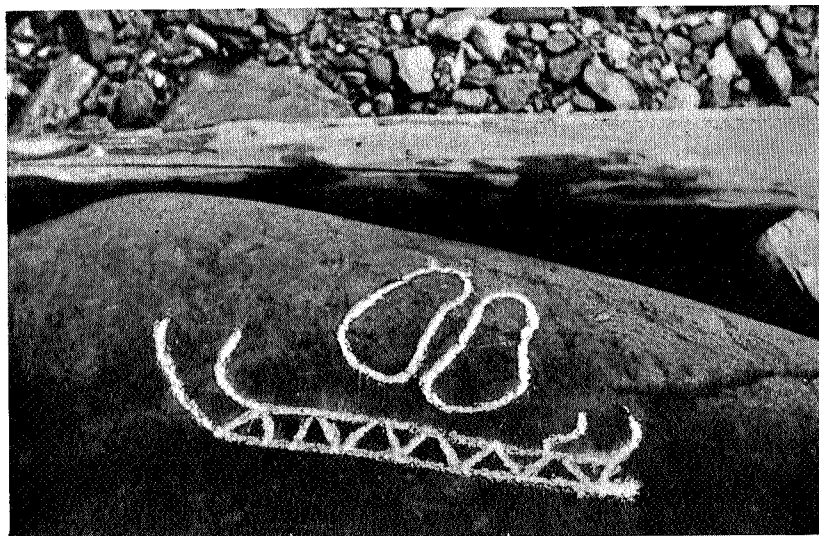
Den første del av spørsmålet behøver ikke å hefte oss lenge: et kort overblikk over terrengforholdene gjør det klart at alle disse granittblokkene i virkeligheten ikke kan ha rullet ned fra et sted lenger oppe i åsen. Selvom det enkelte steder ovenfor de vestligste rustninger er enkelte bratte partier, er skråningene ellers så slakke at en slik steinrulling i større stil ned til det nåværende strandbeltet må anees for helt usannsynlig. Skulle dette virkelig ha vært tilfelle, kunne en til overflod peke på det eiendommelige i at alle blokkene var blitt liggende i strandbeltet med billedflaten opp. Vi kan etter min mening med sikkerhet gå ut fra at alle steinene lå på sin nåværende plass i fjæra, da ristningene ble hogget inn i dem.

På neste spørsmål, hvorfor dette er gjort nede ved sjøen og ikke et stykke oppe i lia, hvor de gamle åkre har ligget, forekommer det meg som vi har et plausibelt svar når vi tenker på de geologiske forhold i trakten. Fjellgrunnen omkring selve Selbusjøen består

vesentlig av lerskifre som her og der kommer fram i dagen som fløssberg, helt uskikket som ristningsflater. Hva var da naturligere enn å bruke de fine isskurte granittblokkene i strandbeltet selv om de lå noen hundre meter borte. Det er tydelig at det for den magiske virknings skyld har spillet en viss rolle at figurene kunne hogges inn varig, i et hardt materiale, ellers kunne en jo bare risset dem opp i jord eller sand til bruk under selve fruktbarhetsseremoniene. Helleristerne har altså hogget sine tegn inn på nærmeste brukbare bergflate. En nøyaktig parallell har vi, pussig nok, fra Oslo sentrum, hvor grunnen består av leire og skifere. I Niels Juuls gt. ble det for ca. 15 år siden funnet en isskuret blokk av hard bergart med en tydelig, velformet skipsfigur av vanlig type hogget inn på den jevne skuringsflaten.

Og fra Danmark som, bortsett fra Bornholm, ikke har grunnfjell egnet til bergskurd, finner vi omkring et halvt hundre helleristninger hogget inn på flyttblokker som i stort tall er spredt utover i det danske landskap.

Det er på den annen side like så sikkert at det strandbelte hvor ristningene finnes, ikke betegner stedet for de gamle boplasser. Det kan ikke være noen tvil om at den gamle bosetningen har ligget et stykke opp fra sjøen. Særlig tydelig ser vi det ved Solemodden hvor vi i en 50—60 m's høyde opp fra sjøen har en terrassedannelse med gammelt åkerland som fyller alle de betingelser som det eldste jordbruk satte. Det er verd å legge merke til at vi her på denne terrassen og rett opp for den strandstrekning hvor den vesentlige del av helleristningene ligger, finner 3 gårdsnavn av ærverdig karakter, nemlig Solem, Grøtem og Fuglem, alle gårdsnavn sammensatt med —heim, som vanlig antas å være eldre enn tiden omkring vikingetidens begynnelse ca. 800 e. Kr. De eldste jernaldersfunn i Selbu går tilbake til 4. årh. e. Kr. De gårdsnavn vi har nevnt, kan være ennå noe eldre, men det er umulig å bevise det, særlig da det ikke er gjort funn på noen av de tre nevnte gårdene som kan belyse spørsmålet. Men vi må iallfall ha lov til å slutte at denne strekningen på nordsiden av Selbusjøen med sydvendte fruktbare lier har vært sete for en av de eldste jernaldersgrendene i bygda. Den i og for seg meget naturlige antagelse at den eldste jernalders-

Fotsålene — Fig. 4

S. Marstrander

bosetningen har valgt ut de mest fruktbare og solrike stedene, bekreftes ytterligere når vi tenker på betydningen av navnet Solem: «et sted som ligger således til at det har rigelig solskin» som K. Rygh uttrykker det. Den særstilling som spesielt Solem inntar, blir ennå tydeligere når vi i bygdetradisjonen, opptegnet av J. P. Sand, hører at Solem var et av de meget få stedene i trakten som i nødsåret 1812 avlet frøført korn.

Når jeg såpass inngående har framhevet betydningen av denne gamle jernaldersgrenden i tilknytning til helleristningsområdet. er det fordi vi blir mer og mer klar over sammenhengen mellom jernalderens jordbruksgrender og de første jordbrukssamfunn i eldste metalltid i 2. og 1. årtusen f. Kr. Det går en linje fra jernalderens gårdssamfunn, som de skiller seg ut i funn og stedsnavn, sjelden før 4. årh. e. Kr., og bakover i tiden til bronsealderens vidstrakte og løst organiserte, mindre stedbundne økonomiske enheter, som bærer kimen til den senere norske gården i seg, men ennå ikke har alle dens særtrekk. Klimaendringen på overgangen mellom bronsealder og jernalder ca. 500—400 f. Kr., har ikke vært noen katastrofe

som utslettet alt liv, det har etter all sannsynlighet skjedd en gradvis endring i livsvilkår som igjen har betinget, litt etter litt, en omlegging av jordbrukets driftsmåter. Hvordan denne omlegging gikk for seg og hva den besto i, er et så omstridt og komplisert spørsmål, at jeg ikke vil komme inn på det her, jeg vil bare nøye meg med å framheve den kontinuitet som synes å bestå i bosetningen fra eldste jordbrukstid i bronsealderen til de eldste gårdssamfunn trer fram i eldre jernalder. Det forekommer meg som om de nye helleristningsfunn bestyrker denne antakelse om kontinuitet. De er i virkeligheten de eneste beviser vi har for eksistensen av en jordbruksdrivende befolkning i Selbu forut for eldre jernalder. Funnt av annen art herfra som med sikkerhet kan settes i forbindelse med bronsealderens jordbrukssamfunn har vi ikke.

Ser vi nærmere på de nye ristningers motiver, er det for det meste velkjente symboler og tegn som møter oss. Det er de skålformete fordypninger, gropene (fig. 3) hvis tallrikhet og universelle utbredelse står i et påfallende misforhold til vår kunnskap om hva de egentlig betyr. Det er fotsålene (fig. 4) som heller ikke bringer egentlige nye ting. Fotsålene er et alminnelig motiv på jordbruksristningene, også i Trøndelag f. eks. på Hegra, hvor vi har en ganske stor samling fotsåleframstillinger. De forekommer allerede i eldre bronsealder og finnes da i et par tilfeller hogget inn på hellene i et par eldre bronsealders steinkister fra Rogaland. Men det er ingen grunn til ikke å tro at dette motivet har vært i alminnelig bruk også utover i yngre bronsealder. Det er ikke lyktes å komme fram til en alminnelig antatt tydning av dem. Personlig synes jeg det ligger nær å oppfatte dem som et fruktbarhetsbringende magisk virkende tegn. Jeg kan i denne forbindelse ikke la være å minne om den gamle skikken med å kaste sko etter brudeparet, en skikk som ikke kan være noe annet enn rester av en gammel fruktbarhetsritus, men ossosiasjonene i den tankegang som ligger bak, kan jeg ikke gi noen forklaring på.

Av større interesse er skipsfigurene, forsåvidt som vi her finner en del distinkt utformete typer som tillater en nærmere datering. Jeg tenker da særlig på skipsfiguren på felt nr. 9, som en uten større risiko må kunne stille sammen med en skipsframstilling som denne

på en rakekniv fra Danmark fra begynnelsen av yngre bronsealder eller omtrent 10—8 årh. f. Kr. Flere av skipsfigurene tyder på at det er solens båt som er framstillet, at helleristningene altså er et ledd i en solkultus. Dermed ble jo også selve båten et hellig fruktbarhetsbringende symbol som har vært gjenstand for kultus i Middelhavslandenes gamle fruktbarhetsreligioner, en kultus som det rundt i Europa er bevart spor av ned til nyere tid.

I forbindelse med skipsfiguren på fig. 4 er det naturlig å berøre spørsmålet om hva slags fartøyer dette egentlig var. Personlig er jeg etterhånden kommet til den overbevisning at det store flertall av helleristningsfigurene framstiller skinnbåter, altså et treskjelett av bøyelige staurer og vidjer, overtrukket med skinn. Hvis en nemlig tenker seg at dette er plankbyggete båter, er det merkelig at vi så ofte ser framstillet spantverket som tilfellet er med de fleste skipsfigurene på Selburistningen. Antar en at det er skinnbåter, lar denne eiendommelighet seg lett forklare, fordi spantverket er synlig gjennom skinnhuden. Siksakmønstret på fig. nr 4 må gjengi konstruktive detaljer i treskjelettet som avviker fra det en finner på feltene hvor en ser skipsfigurer med vertikale linjer. Meget lærerikt er i denne forbindelse en sammenligning med de skinnbåter som ennå er i bruk hos polarfolkene, spesielt eskimoenes konebåt, umiak'en, som kan gi oss en forestilling om hvordan disse gamle fartøyer har sett ut. Skinnbåtene har alle de egenskaper en under mer primitive forhold må stille til et fartøy: transportabelt, lett tilgjengelige materialer, lett å reparere, meget sjødyktig og forholdsvis stor lastekapasitet. Dermed er det ikke uten videre sagt at slike fartøyer har krysset Selbusjøen, hvor en kanskje like gjerne har brukt den vanlige innsjøbåttypen, den uthulte trestammen, men jeg finner det meget sannsynlig at skinnbåten har trafikert leden langs kysten i de lange tidsrom inntil den plankebyggede båten ble alminnelig i jernalderens første århundrer.

Enestående i vårt helleristningsmateriale er derimot feltet med hånd-figurer. Fra Norge har jeg bare én framstilling som til en viss grad kan sammenstilles: en stor steinhelle fra Skjeberg hvor en hånd med sprikende fingre er hogget inn. Denne framstillingen har i alle detaljer sine paralleller i en dansk helleristningsgruppe

De magiske hender

S. Marstrand

på ca. 5 felter, alle på løse blokker eller steinheller. En av disse steinhellene er funnet som vegg i en branngrav fra begynnelsen av yngre bronsealder, eller samme tidsrom som også en av skipsfigurene på Selbufeltet synes å tilhøre, altså 10—8 årh. f. Kr. I den eldste europeiske jernalder, Hallstatt-perioden, som i tid svarer til vår yngre bronsealder eller tidsrommet ca. 1000—500 f. Kr., finner vi adskillige slike hånd-figurer, særlig i mellom- og sydøst-Europa. Fra denne tid finner vi håndfigurer som relieforamenter på leirkar og bronsekar i Tyskland, Böhmen, Italia, ja i Kaukasus. Menneske-

skikkelser med en stor sprikende hånd forekommer av og til på helleristningene, men håndfigurer hogget inn alene, på den måten som vises på steinen fra Selbu, har vi ikke funnet hittil. Om figurenes tidsstilling på denne måten synes å være sikkert bestemt, kan dette ikke sies når det gjelder deres betydning. Som oftest blir de oppfattet som et apotrofeisk, altså et ondt avvergende tegn; den utstrakte hånd med de sprikende fingre er magisk virkende og inneholder en egen kraft, den virker derfor både negativt, altså avvergende de onde makter, og positivt, altså fremmende de gode makter. På den siste måten må de vel også oppfattes på helleristningssteinen fra Selbu. Hvordan en nå vil oppfatte tegnene, er det dette feltet som interessen i særlig grad knytter seg til, fordi framstillingen betegner noe helt nytt i vår kunnskap, ikke bare i Trøndelags, men hele landets helleristningsmateriale. — Som helhet betegner Selbu-funnene en viktig utvidelse av det *trønderske jordbruksristningsområde*, hvis tyngdepunkt ligger i Stjørdal og Hegra. Med de nye funn kan vi også regne Selbu med til rekken av jordbruksbygdene i Trøndelag i eldste metalltid.

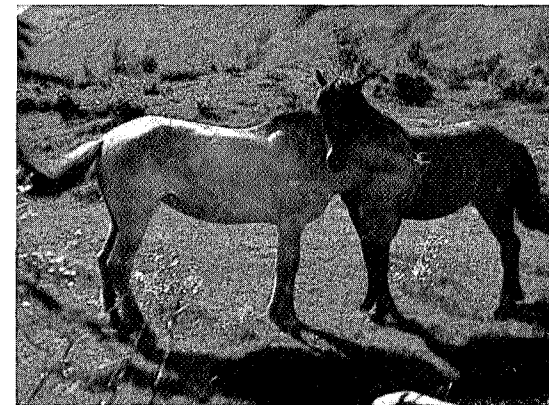
Vi kan tilslutt ikke unngå å berøre det spørsmål som har vakt slik interesse, nemlig om strandlinjen i Selbusjøen på den tid, la oss si første halvdel av årtusenet f. Kr., har vært vesentlig anderledes enn i våre dager. For å ha et sikkert grunnlag å bygge på, har jeg henvendt meg til overingeniør Bauck ved Trondheims Elektrisitetsverk, som har vært så elskverdig å gi meg de nødvendige data.

Selbusjøens normale strandlinje, beregnet til høyeste sommervannstand lå før reguleringen på en høyde av 160,5 m o. h. Etter mine målinger lå 2 av ristningene på en høyde av 161 m, 7 mellom 160,5 og 160 m, 1 på 159,5 og 1 på 159 m. Det synes ikke å være til å komme forbi at mesteparten av ristningene ligger noe lavere enn den normale sommervannstand i vår tid, dvs. før reguleringen. Da helleristningene under innhoggingen ikke kan ha ligget helt i vannlinjen, er det ikke uforsiktig å regne med en strandlinje på i hvert fall en 159 m høyde på den tid da ristningene ble til, altså en 1½ m lavere enn den vanlige sommerstrandlinje før reguleringen.

Til belysning av Selbusjøens vannstand i eldre tid kan en også trekke inn enkelte iakttagelser av geologisk art.

I vestre ende av sjøen ved gården Brøttem finner vi en avløps terskel, hvis høyde betegner det lavest mulige nivå for sjøens speil. Høyden er beregnet til 158,8 m. Nå er det å merke at terskelens høyde ikke kan oppfattes som en helt konstant faktor i det lange tidsrom som er gått siden ristningene ble hogget inn i første halvdel av årtusenet f. Kr. Den sandmelen som terskelen består av, kan ha forandret seg. Derfor er det av betydning når reguleringsmyndigheten på grunnlag av de iakttagelser som er gjort av mollbakkene rundt Selbusjøens bredder, hevder at lavere enn ca. 158 m kan vannspeilet ikke ha ligget. Jeg tror det er umulig å gi et helt eksakt svar på spørsmålet om Selbusjøens nivå i bronsealderen. Vi kan bare si at forholdene tyder på at vannspeilet gjennomgående har ligget noe lavere da ristningene ble hogget enn vanlig i våre dager. Dette skulle etter alt å dømme ikke skyldes endrede avløpsforhold, men en klimatype med mindre nedbørsmengde enn den nåværende. Fra arkeologisk synspunkt kan det da bare framholdes at disse forhold meget vel lar seg forklare på bakgrunn av bronsealderens subboreale klima, som antas å ha vært varmere og tørrere enn nåtidens.

Idar Laugen

Vennskap